

Министерство образования Республики Беларусь
Учреждение образования «Витебский государственный
университет имени П.М. Машерова»

ПУТИ, ТЕНДЕНЦИИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ

*Материалы международной
научно-практической конференции*

Витебск, 23 мая 2008 года

Под общей редакцией доктора педагогических наук,
профессора А.П. Орловой

*Витебск
УО «ВГУ им. П.М. Машерова»
2008*

УДК 30(06)
ББК 60я431
П90

Печатается по решению научно-методического совета учреждения образования «Витебский государственный университет им. П.М. Машерова»

Материалы научных статей представлены в авторской редакции

Редакционная коллегия:

А.П. Орлова (отв. редактор), **Г.А. Качан**, **Ю.И. Венгер**, **Н.И. Бумаженко**, **С.А. Моторов**

Рецензенты:

декан факультета педагогики и психологии УО «ВГМУ», доктор педагогических наук
З.С. Кунцевич; декан исторического факультета УО «ВГУ им. П.М. Машерова»,
доктор исторических наук, профессор *В.А. Космач*

П90 **Пути, тенденции и направления развития социальной сферы** : материалы международной научно-практической конференции, Витебск, 23 мая 2008 г. / Вит. гос. ун-т; редкол.: А.П. Орлова (отв.ред.) [и др.] – Витебск: УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2008. – 435 с.

ISBN 978-985-425-927-7

В сборнике материалов международной научно-практической конференции рассматривается широкий спектр вопросов по проблемам функционирования и развития социальной сферы; роли социальной работы, науки и образования в совершенствовании социальной сферы.

Материалы, представленные в сборнике, предназначены для специалистов социальной сферы и образования, преподавателей и студентов вузов, а также тех, кто интересуется проблемами социальной работы.

УДК 30(06)
ББК 60я431

ISBN 978-985-425-927-7

© УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2008

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ САЦЫЯЛІЗАЦЫЯ ДАШКОЛЬНІКАЎ СРОДКАМІ РОДНАЙ МОВЫ

Н.С. Старжынская

Мінск, УО “БДПУ імя Максіма Танка”

Хрэстаматыйным з’яўляецца палажэнне пра тое, што ў якасці сацыяльнага індывіда чалавек – гэта стварэнне культуры. Ён становіцца асобай толькі дзякуючы засваенню сацыяльнага вопыту, які траслюецца у культуру. Прастора, у якой ажыццяўляецца дзіцячае развіццё, задаецца кантэкстам культуры, якая гістарычна склалася. Таму сучасныя псіхалогія і культурная антрапалогія разглядаюць сацыялізацыю як прыватны і дастаткова вузкі аспект больш складанага і глыбокага працэсу інкультурацыі – далучэння асобы да культуры [2; 3; 8].

Да нядаўняга часу механізм засваення дашкольнікамі дасягненняў культуры разумеўся як рэпрадуктыўны: авалоданне імі некаторай сукупнасцю “готовых, прадметных форм чалавечай культуры, структур сацыяльнага вопыту”. Аднак, сам факт сацыялізацыі яшчэ не гарантуе далучэння да культуры ў строгім сэнсе слова, а іменна: авалодання не толькі “дадзенай” звонку сутнасцю прадметаў культуры, але і “шукаемай” у працэсе ўласнай творчай дзейнасці [3].

Паводле У.Т. Кудраўцава, культура – гэта не проста набор фіксаваных сацыяльных эталонаў, а сукупны (радавы) творчы вопыт. Гэты вопыт неабходна разглядаць не толькі ў яго “стаўшай форме”, але і як “крэатыўны патэнцыял рода” – з пазіцыі стваральных магчымасцей чалавека, звернутых у гістарычную перспектыву. У такім разуменні культура не можа быць прама і адназначна перададзена дзіцяці. Асваенне творчага патэнцыялу культуры вымагае яе творчага пераўтварэння [2; 3].

Такім чынам, засваенне агульначалавечай культуры разглядаецца сучаснай навукай як прадуктыўны творчы працэс, у ходзе якога ў дзіцяці закладваюцца, развіваюцца і праяўляюцца найважнейшыя стваральныя здольнасці. Гэта адбываецца ў рамках спрадвечна дзіцячых відаў дзейнасці – гульні, мастацкай творчасці, канструявання [3]. Вынікам уваходжання ў культуру, інтэграцыі дзіцяці ў грамадства, прыўлашчвання і пераўтварэння сацыяльнага вопыту выступае і дзіцячая субкультура, якая ўключае ў сабе спецыфічна дзіцячыя каштоўнасці і ўстаноўкі, нормы паводзін, спецыфічныя віды дзейнасці і камунікацыі.

Універсальным сродкам аб’ектывацыі зместу як індывідуальнай свядомасці, так і культурнай традыцыі з’яўляецца мова. Мова выступае і як складнік культуры, і як яе прылада. У той жа час мова выступае і як з’ява прыроды: у самой яе матэрыі, у шэрагу істотных характарыстык моўнай структуры адлюстравалася біялагічная прырода чалавека [7, 53]. У гэтым праяўляецца ўнікальнасць мовы як базіснага элемента культуры.

Мова выступае, перш за ўсё, як ўніверсальны сродак зносін паміж людзьмі і іх мысліцельнай дзейнасці, спосаб пазнання навакольнай рэчаіснасці, у шырокім сэнсе слова – грамадска-гістарычнага вопыту чалавецтва. У гэтым заключаюцца першасныя сацыяльныя функцыі мовы.

Другаснай сацыяльнай функцыяй мовы выступае яе праяўленне як этнамовы. Разам з агульнымі элементамі грамадска-гістарычнага вопыту ў мове праяўляюцца і нацыянальна-культурныя элементы, што адлюстроўваюць спецыфіку працоўнай, грамадскай, культурнай дзейнасці народа. На аснове роднай мовы адбываецца нацыянальна-культурная сацыялізацыя чалавека. Таму развіццё асобы кожнага члена грамадства немагчымае без такой надзейнай апоры, як родная мова, якая адлюстروўвае ўсе тонкасці ўспрымання чалавекам свету (С. Законнікаў).

Нацыянальна значныя культурныя паняцці і каштоўнасці фіксуюцца ў структуры мовы (лексіка-граматычных, сінтаксічных формах, фразеалагізмах, формах маўленчага этыкету і г.д.). У маўленні жа знаходзяць адлюстраванне сацыяльна абумоўленыя паняцці. Такім чынам, у працэсе функцыянавання мовы назапашванне культурнай інфармацыі адбываецца ў дзвюх вымярэннях: моўным (парадыгматычным) і камунікатыўным (сінтагматычным). Этнамова як кампанент этнасвядомасці, па свярджэнні вучоных, накладвае пэўныя карэктывы на ўспрыманне і інтэрпрэтацыю чалавекам наваколля (гл., напр. [1, 12]).

У выніку маўленчага выхавання дашкольнік да моманту паступлення ў школу фарміруецца як носьбіт і ў пэўным сэнсе творца роднай мовы – «моўная асоба». Моўная асоба фарміруецца непарыўна, спачатку пад уздзеяннем развіццёвага патэнцыялу моўнага асяроддзя, а затым і спецыяльна арганізаванага навучання. Ступень развіцця моўнай асобы вызначаецца не толькі колькасцю знакавых сістэм і якасцю іх засваення, але і здольнасцю да інтэрпрэтацыі тэкста – уменнем пераходзіць ад кантэксту, які “ляжыць на паверхні”, да глыбіннага, культурнага кантэксту.

Ужо ў дзіцяці ранняга ўзросту, які авалодвае першымі словамі, фарміруецца першасная моўная карціна свету, афармляецца індывідуальная сістэма знакавых сімвалаў, узнікае здольнасць аперыраваць імі. Адбываецца першапачатковае станаўленне моўнай асобы.

У дашкольным узросце дзіця абавязкова пражывае вопыт моватворчасці, эксперыментавання са словамі – іх формамі і сэнсамі (К.І. Чукоўскі, Т.М. Ушакова, А.Г. Арушанава і інш.). Гэта значыць, што дзіця не засвойвае “готовую” моўную форму, але шукае крыніцы ея паходжання і межы ўжывальнасці і часта будзе свае выказванні насуперак таму маўленчаму ўзору, што чуе ад дарослага.

Засваенне дзіцем мовы ўяўляе сабой яркавы прыклад авалодання сутнасцю элементаў культуры ў працэсе ўласнай творчай дзейнасці. Цікава, што да роднай мовы, элементарнае асэнсаванне з’яўляецца і маўлення з’яўляецца агульнай асновай маўленчага развіцця, які прымае характар творчага працэсу, форму самаразвіцця (Ф.А. Сахін). Алгарытм асэнсавання роднай мовы ляжыць у аснове пазнавальнай дзейнасці і пры засваенні другой мовы (А.А. Лявонцьеў, В. Пенфілд, Л.Робертс і інш.).

Моўная асоба, па меркаванні вучоных, фарміруецца, «як правіла, аднанацыянальная, аднакультурная, ад чаго роднымі прызнаюцца і народ, і яго культура...» [1, 14]. Таму многія вучоныя аднадушна пры-

трымліваюцца думкі, што ў чалавека не можа быць дзвюх родных моў (А.А. Лойка, Л.М. Лыч і інш.). Тым не менш, зрэдку прызнаецца, што другая мова можа быць ў ідэале роднай, калі чалавеку аднолькава родныя дзве нацыі, іх культура, быт [1]. Але жыве ён толькі ў адным з двух родных нацыянальна-культурных асяродкаў, таму пытанне аб “больш роднай мове” з’яўляецца вельмі складаным і супярэчлівым.

У Беларусі склалася такая ўнікальная сітуацыя, калі чалавеку аднолькава родныя абедзве нацыі і іх культуры. Для большасці дзяцей роднай мовай, якую яны засвойваюць у працэсе зносі з дарослым адначасова з развіццём здольнасці мысліць, з’яўляецца руская, на аснове якой і ажыццяўляецца нацыянальна-культурная сацыялізацыя.

З другога боку, беларуская мова, якая выступае для дзяцей як другая, асэнсоўваецца ў грамадстве таксама як родная мова, якая захоўвае нацыянальна культурную ідэнтыфікацыю. Беларуская мова здольная далучыць дзяцей да нацыянальнай этыцы, растлумачыць прыроду роднага краю, пазнаёміць з грамадствам, яго гісторыяй, традыцыямі і імкненнямі, увесці ў народную паэзію, народныя вераванні, філасофію. Можна сцвярджаць, што беларуская мова, якой карысталіся продкі, для беларускіх дзяцей таксама з’яўляецца роднай мовай, “мовай душы”, а не толькі памяці.

Такім чынам, засваенне дзецкай рускай мовы – гэта авалоданне багацейшай крыніцай ведаў, сродак больш глыбокага рознабаковага развіцця дзіцяці. Авалоданне ж разам з рускай багаццямі беларускай мовы складае адзін з асноўным элементаў фарміравання асобы дзіцяці, засваення ім нацыянальнай культуры, станаўлення нацыянальнай самасвядомасці. Адсюль вынікае спецыфічная задача фарміравання ў дзяцей нацыянальнага светаспрымання, светаразумення сродкамі адной і другой роднай мовы.

Перш за ўсё, беларускую мову неабходна ўводзіць як мага раней, з моманту наведвання дзіцею дашкольнай установы. Тады яе засваенне ажыццяўляецца не апасродкавана – праз рускую мову, а непасрэдна (новыя лексемы звязваюцца не са словамі рускай мовы, а з аб’ектамі рэчаіснасці), што садзейнічае фарміраванню мовамысліцельнай дзейнасці на беларускай мове і нацыянальнага бачання навакольнай рэчаіснасці.

Факт рэцэптыўнага руска-беларускага двухмоўя дашкольнікаў (разуменне беларускага маўлення апыраджае гаварэнне) неабходна шырока выкарыстоўваць для азнаямлення дзяцей з беларускай мастацкай літаратурай, народнымі гульнямі, песнямі, абрадамі і да т.п. Такім шляхам дзіця далучаецца да паэзіі беларускай мовы, непрыкметна засвойваючы яе “народны дух”; “літаратурны мінімум” (тэрмін А.Я. Супруна), г.зн культурную спадчыну беларускага народа.

Асаблівы патрабаванні прад’яўляюцца да адбору зместу навучання беларускай мове. Акрамя практычнай неабходнасці для зносі, легкасці засваення, крытэрыям адбору моўнага матэрыялу, у першую чаргу лексікі і сінтаксісу, выступае адпаведнасць нацыянальным моўным традыцыям.

Каб знаёміць дзяцей з нацыянальнымі моўнымі традыцыямі, неабходна, напрыклад, ўводзіць не ізаляваныя словы як назвы тых або іншых прадметаў і з’яў, дзеянняў і г.д., а нацыянальна-культурныя комплексы слоў для іх абазначэння. У комплекс уключаюцца і словы, якія сустракаюцца ў фальклорных і іншых творах для дзяцей. Так, добра знаёмай дзецям хатняя жывёла – гэта не проста кот, а *коцік, каток, коцінька, коця, каток-залаты лабок, каточак-галубчак, коцік-варкоцік* і г.д. З мэтай далучэння дзяцей да нацыянальных моўных традыцый кожнае слова ўводзіцца ў кантэксте, у спалучэнні з іншымі словамі (эпітэтамі, параўнаннямі, уласцівымі менавіта беларускай мове) і ў розных граматычных формах. Так, да слова *зіма* паступова пабіраюцца эпітэты *белая, грозная, доўгая, завейная, завірушная, заўчасная, зацяжная, злая, лагодная, ліхая, лютая, марозная, мяккая, позняя, пуховая, пышная, серабрыстая, сівая, снежная, суровая, сцюдзёная, сярдзітая, халодная*. Слова *лета*, у адрозненні ад рускай мовы, у беларускай мае такія формы, як *лецейка, летечка*. Яны таксама ўводзяцца ў слоўнік дзяцей разам з адпаведнымі эпітэтамі. Напрыклад з дапамогай коласаўскага радка: “*Эх, лета-лецейка любое, ты адцвітаеш, залатое!*”. Такі падыход да ўзбагачэння слоўніка садзейнічае спасціжэнню дашкольнікамі навакольнага свету вачыма беларусамоўнага чалавека.

Як падкрэсліваюць даследчыкі, непрыняцце мовы, а разам з ёю культуры, нацыянальных традыцый, адбываецца, калі чалавек не бачыць заканамернасцей матывацыі таго ці іншага слова [4, 389-390]. Менавіта веданнем значэнняў слоў нацыянальнай мовы фарміруецца моўная свядомасць [5, 162]. Каб лексіка, якую засвойвае дзіця, не заставалася для яго чужой, вельмі важна паказаць матываванасць некаторых слоў, дапамагчы яму ўстанавіць словаўтваральныя сувязі (*Чаму гэтая птушка называецца певень? Якая з гэтых кветак называецца дзмухавец? Чаму?*). Такая практыка садзейнічае і лепшаму засваенню новых слоў, і фарміраванню граматычнага чутця беларускай мовы.

Цэнтральная роля ў вызначэнні спецыфічных для дадзенай мовы значэнняў і спосабаў мыслення належыць сінтаксісу. На граматычным узроўні нацыянальнай моўнай свядомасці спосабы злучэння паняццяў аказваюцца больш важнымі за спосабы іх намінацыі. Адносіны ж, сцвярджаюць філосафы, такія ж рэальныя, як самі прадметы і з’явы. Спецыфіка істотных для дадзенага народа і яго духоўнай сферы адносіні і сувязей паміж паняццямі, з’явамі і ўласцівасцямі, адлюстраваных ў сінтаксічных структурах, вызначае нацыянальна-культурны кампанент іх семантыкі, г.зн. захоўвае і трансліруе вопыт, традыцыі, культуру народа (Л.М. Чумак). Таму важна знаёміць дзяцей з марфалага-семантычнымі мадэлямі, якія складаюць нацыянальны дух беларускай мовы (*хвіліны са тры, іншым разам, хварэць на..., дараваць каму, баліць каму* і інш.). Гэта будзе садзейнічаць засваенню на падсвядомым узроўні глыбіннага слоя інфармацыі, якая змяшчаецца ў кожнай з’яве культуры разам з павярхоўным, асэнсаваным слоям.

Цэлыя комплексы культурна-нацыянальных традыцый замацоўваюцца ў фразеалагічных адзінках. Дашкольнікі знаёмяцца з імі праз фальклорныя творы, сучасную дзіцячую літаратуру. Напрыклад, у казках малыя сустракаюцца з формамі беларускага маўленчага этыкету (*Здароў у хату*.

Добры дзень таму, хто ў гэтым даму.), многія прыказкі і прымаўкі ўяўляюць сабой ідыёмы, якія адлюстроўваюць культурна-нацыянальныя асаблівасці паводзін (*Добрае слова як вясовы дзень. Не хваліся словамі, а хваліся справамі.*) і да т.п.

Фарміраванню ў дзяцей цэласных уяўленняў аб культуры роднага краю сродкамі дзвюх моў садзейнічае інтэграванае засваенне дзецьмі рускай і беларускай моў (з некаторым адставаннем беларускай). У рэшце рэшт такі падыход прыводзіць да фарміравання двухмоўнай асобы.

Спіс літаратуры

1. Костомаров, В.Г. Мой гений, мой язык: Размышления языковеда в связи с общественными дискуссиями о языке. / В.Г. Костомаров. - М.: Знание, 1991
2. Кудрявцев, В.Т., Г.К. Уразалиева. Креативная доминанта культуры // Проблемы интеграции естественно-научного и гуманитарного знания в теории деятельности и двигательных действий. – Н. Новгород: НГПУ, 1997.
3. Кудрявцев, В.Т. Инновационное дошкольное образование: опыт, проблемы и стратегия развития // Дошкольное образование, 1997 – 2000.
4. Куліковіч, Ул. Мова і нацыянальная самасвядомасць // Беларусіка. Albaruthenica. – Кн. 2: Фарміраванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. – Мінск: Нац. навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны, 1992.
5. Леонтьев, А.А. Язык, сознание, личность. / А.А. Леонтьев. – М., 1969.
6. Лойка, А.А. Мова: перспектывы ёсць! // Пачатковая школа. – 1992. -№ 9. – С. 45.
7. Мечковская, Н.Б. и др. Общее языкознание: Сущность и история языка: Учеб. пособие / Н.Б. Мечковская, Б.А. Плотников, А.Е. Супрун: Под общ. ред. А.Е. Супруна. – Мн.: Выш. шк., 1993.
8. Мид, М. Культура и мир детства. / М.Мид. - М., 1989.